

Musikens teologi och det gåtfulla folkets identitet

Jonas Lundblad och Johan-Magnus Sjöberg analyserar i denna artikel musiken i Förslag till Kyrkohandbok för Svenska kyrkan. De diskuterar förslaget både utifrån musikaliska och teologiska utgångspunkter.

ett år är en kort tid i kyrkans liv och snart har förslaget till ny kyrkohandbok för Svenska kyrkan prövats under ett helt kyrkoår. I förslaget föreslås förutom texter även viss musik bli normerande för framtidens högmässa inom Svenska kyrkan. I ett yttrande över en motion till 2013 års kyrkomöte går läronämnden längre än så och hävdar uppfattningen att handboken som helhet, det vill säga text och musik, uttrycker kyrkans tro, bekännelse och lära.¹ Denna hållning kan ses som en teologisk bekräftelse av musikens viktiga roll i Svenska kyrkans gudstjänst men väcker också våra frågor kring hur musik skulle

kännelse. Efter en inledning kring själva handboksprocessen diskuterar vi här tre grundläggande problem i utformandet av högmässans musik: synen på traditionen, tolkningen av begreppet folkspråk och gudstjänstmusikens förhållande till samhällets musik.

Inget självklart mandat

Musikens plats inom denna handboksöversyn är långtifrån självklar. Kyrkostyrelsens uppdrag till revision innehöll inget mandat att förändra handbokens musik. Redan i arbetsdokumentet *Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp* (2009) presenterade dock

minärt förslag och det är faktiskt delvis en tröst. Roster från arbetet och från enskilda musiker som bidragit med material till förslaget vittnar om en stark tidspress för att under slutfasen hinna foga samman ett förslag till remissperioden. Det kan förklara att musiken lider av påtagliga och återkommande barnsjukdomar, allra tydligast i musikvolymens nya ackompanjemangssatser. Det måste sägas vara en avsevärd brist att sända ut ett remissmaterial där så många detaljer kring musikens textunderläggning, notation och ackompanjemangssatser framstår som hafsiga eller ogenomtänkta. För den som saknar specialistkunskaper är det verkligen inte lätt att associera till brister i handbokens utformning när liturgen stakar sig i den nyskrivna prefationen eller då orgeln upplevs klinga oinspirerande och ihåligt under lovsången. Att remissenkäten enbart frågar efter vad vilken musik som ”fungerar” bra riskerar här att ge missvisande svar. En omsorgsfullt utförd textunderläggning av text och melodi skapar utrymmen för att melodin kan bära fram och understödja texten; det är precis den typ av detaljarbete som skapar en funktionell handbok och därmed leder till att gudstjänsten ”fungerar” bättre. Bristerna i nuvarande handboksförslag kan tolkas som att arbetet av något skäl underskattat vilken tid och vilken hantverksskicklighet som krävs för att skapa t.ex. prefationer som på ett funktionellt sätt förmår bära och understödja textens mening. Oavsett remissvarens utfall bör allt musikaliskt material få den noggranna, kritiska och sakliga genomgång som

”Musikens plats inom denna handboksöversyn är långtifrån självklar”

kunna uttrycka bekännelse och lära. Förslaget till ny kyrkohandbok (HBF 2012) innehåller en volym med förklaringar där teologiska reflektioner kring musikens roll i gudstjänsten förs. Det bör vara rimligt att högmässans musik i förslaget är tänkt att förverkliga de teologiska ideal som dessa förklaringar artikulerar. Den här artikeln vill problematisera förhållandet mellan de tänkta idealen och den faktiska musiken i HBF, en frågeställning som bör vara en viktig men också delvis kontroversiell uppgift för den som i enlighet med läronämndens yttrande vill hävda övertygelsen att en handboks musik uttrycker kyrkans tro och be-

utredningen sin övertygelse att mässmusiken skulle behöva förändras som ett led av uppdraget. En blick på (förklaringsvolymens beskrivning av) arbetsprocessen sedan dess visar att stiftens musikhandläggare varit de kyrkomusiker som kontinuerligt haft insyn i projektet. Utanför denna krets har en (1) kyrkomusiker deltagit som sakkunnig i arbetet med mässans musik; ett faktum som visar på en smal förankring hos kyrkomusiker i församlingarna och medför ett tydligt avsteg från processen före HB 86 där arbetet var naturligt integrerat i musikvetenskaplig forskning kring liturgisk musik. Som förslaget nu föreligger är det ju just ett preli-

inte hunnits med innan förslaget sändes till försöksförsamlingarna.

Revision

Uppdraget bakom 2012 års förslag var inte att ta fram en ny kyrkohandbok utan genomföra en revision av HB (Den svenska kyrkohandboken 1986), något som innebär att den tidigare handbokens musikaliska ideal ännu bildar förutsättningarna för HBF (Handboksförslaget) 2012. Det mest påfallande i det nya förslaget är viljan att skapa en musikalisk mångfald, en ambition som fullföljer en hållning som präglade redan 1986 års kyrkohandbok. I den förra handboken innebar det en öppning att komplettera 1900-talets fokus på gregoriansk sång och luthersk koral sång med uttryck som då var nya i svensk handbokstradition; bland dessa den anglikanska hymnen, bibelvisan, psaltarpsalmen med församlingsomkväde och åtminstone ett inslag för afrikansk sång. Det finns därmed goda skäl att inta en skeptisk hållning till den nya förklaringsvolymens historieskrivning när den utmålar en motsats mellan *den* traditionella och *den* nya musiken. När begreppet traditionell musik i volymen uttryckligen jämförs med serie A, d.v.s. materialet från HB 86, innebär det en reduktionistiskt *en*-faldig beskrivning av denna handbok som ger en omotiverat positiv bild av vilken ny mångfald som skulle präglade HBF 2012. Den uppdelning mellan gammalt och nytt som genomförs här är faktiskt godtycklig, t.ex. skulle den afrikanska lovsången (nr 2) eller Curt Lindströms Gloria (lovsång nr 4) vara traditionell medan Per Harlings mäsmusik i Serie E förblir ny (trots att den senare liksom Lindströms musik är skriven 1984). Det faktum att HBF 2012 helt saknar nya musikinslag som inte tillhör en västerländsk tradition borde här leda till viss självkritik.

HB 86 är i musikaliskt avseende på många sätt en mycket gedigen och kvalitativ kyrkohandbok, inte minst tack vare dess ambition att renodla varje genre, d.v.s. att genom ackompanjemangens utformning bidra till

att bibelvisan får klinga på sitt vis och koralen utifrån sina egna historiska förutsättningar (ännu HBF 2012 lider dock av att okritiskt ha övertagit denna handboks märkliga tendens att förvandla stora delar av mäsmusikens gregoriansk till en sorts luthersk kyrkovisa av 1500-talssnitt). Den musik som kvarstår sedan denna handbok är i HBF 2012 sammanställd under namnet Serie A, en serie som även rymmer en samling mindre bönesvar och Hallelujasånger. Urvalet av redan befintligt material förefaller ha premierat det man tror används mest eller det som var nyskrivet till HB 86. Vid första anblick verkar detta naturligt men som urvalet har gjorts riskerar resultatet att i onödan medföra till att bryta naturliga samband mellan nutidens gudstjänst, den svensk-lutherska traditionen och en stor repertoar av kyrkomusik som utgår från material som föreslås ta bort. Från HB 86 är hela den s.k. körutgåvans samling av introitussånger samt verser till medeltidens sekvenssånger, den lutherska traditionens grundläggande gemensamma lovsång (Allena Gud i himmelrik) samt vissa för den europeiska gregoriansken intressanta mässånger utan kommentarer utlämnade ur förslaget.² I många församlingar används denna repertoar kanske inte men en del av dess funktion är idag kanske snarast att hålla levande och till kommande generationer föra vidare (tradera i ordets ursprungliga betydelse) minnet av en gemensam kulturhistoria som är större än vår omedelbara nutid (det gäller inte minst vid utbildning av nya kyrkoarbetare). Det är mycket möjligt att urvalet inte ska kvarstå exakt som i HB 86 men frågan bör ställas om utredningen haft mandat för denna revidering, om urvalet utförs med tillräcklig historisk insikt och om inte metoderna ger uttryck för en nutidens blindhet för traditionens styrka. En *re*-formatörsk kyrka borde leva av insikten att traditionen har förmåga att förändra världen, att återupptäcker av mönster från tidigare epoker kan bli kraftfulla verktyg för förnyelse av samtiden. En kyrkohand-

boksrevision bör undvika att utan egentlig vinst förminska kommande generationers möjlighet att upptäcka traditionen som en vitaliserande kraft. Om musik som präglat svensk gudstjänst redan från tiden före reformationen ska utelämnas just idag borde frågan ställas på vilket sätt det hindrar dagens bruk att äldre material kvarstår i handbokens mångfald. Förhållningssättet i nuvarande förslag påminner något om att ta bort enskilda skulpturer ur ett medeltida altarskåp för att de inte fyller en funktion i vår nutida mässa, en hållning som i det fallet hade framstått som en bildstormande kulturskymning och dessutom knappast är i linje med Svenska kyrkans egen policy för att även i globaliserad tid av kulturell likriktning värna mångfalden inom det s.k. immateriella kulturarvet.

Inkluderande språk

Revisionen av både språk och musik är i HBF infogat i den allmänna ambitionen att finna ”ett mer inkluderande språk”, något som i förklaringsvolymen beskrivs som ett ”evangeliskt befriande” språk vilket bryter ned gränser, undviker att förminska människor och istället inbjuder till förändring. Vad det skulle innebära att omsätta dessa ideal till ett urval av musik? När det gäller språket har förslaget hämtat grundläggande stilideal från Britt G. Hallqvists utredning om det liturgiska språkets från förarbetena till HB 1986. HBF 2012 vill där anknyta till ett arv som betonar kärnvärdena enkelhet, klarhet, precision och koncentration. Som kontrast har handboksarbetet inte artikulerat några musikaliska stilideal. Förslaget vill istället allmänt anknyta till en reformatorisk tanke genom att musiken ska räcka evangelium på ”folkspråket”. I en pluralistisk tid är det långt ifrån självklart vilken musik som är inkluderande och när HBF 2012 söker ett musikaliskt folkspråk (i singularis!) är det värt att fråga vem som egentligen är inkluderad i detta folk.

I amerikansk forskning kring liturgi har namnet ”Mrs Murphy” blivit en symbol för den normala kyrktan-

ten i bänken, den ofta omedvetna karikatyr av gudstjänstens "konsumentgrupp" för vilken en elit (av anställda?) alltför ofta erbjuder gudstjänster som en produkt till salu. Frågan är bara vem denna gåtfulla fru är i HBF 2012, vem talar det musikaliska folkspråk som klingar i förslaget? Är "Mrs Murphy" primärt det trogna lekfolket som söndagligen träffas till mäsas, de som vill höra samma psalmer när de av tradition gör sin årliga kyrkogång på julottemorgonen eller helt enkelt alla Svenska kyrkans medlemmar? Säkert kan grupperna inte spelas ut mot varandra men frågan visar på den uppenbara risken att sökandet efter musikaliskt folkspråk

bli tydligt i kyrkans egen "sanna" musik: den gregorianska sången och den lutherska koralen. Sökandet efter nya genrer i HBF 2012 och dess åtskillnad mellan "traditionell" och "ny" musik bör kunna ses i ljuset av denna hållning och dess vilja till mångfald och igenkännande som en motvikt mot detta distanserande arv. Även med största välvilja är det dock omöjligt att tillskriva den nytillkomna musiken en "folklighet" i bemärkelsen att musiken skulle närma sig de toner som ljuder i vardagens hörlurar hos stadsbussens morgonpendlare. Bland beskrivningarna av den nykomponerade musiken finns genreangivelser som "jazz" och "blues", något som

erfarenhet. Musiken är till självutplåning neutral i sitt tonspråk och fyller en renodlat tjänande eller instrumentaliserad funktion. Sådan musik kan positivt beskrivas som djupt meditativ, uppskattas som en inbjudan till bön men kan likväl analyseras som en "trigger" för vissa stämningslägen som vår kultur kommit att associera med religiositet. Den är inkluderande genom att dess egen struktur tillför minimalt av egen inneboende mening och därmed ger en maximal frihet för individer att fylla upplevelsen med sina egna känslor och erfarenheter. I denna typ av andlig musik förskjuts tonvikten kraftigt från själva musiken till brukarna och den känslomässiga gemenskap den väcker, något som i högsta grad kan göra musiken inkluderande, men enbart för den som upplever just en sådan form av gemenskap genuin och äkta. Om sådan musik är "evangeliskt befriande" beror förstås på om den här typen av andliga erfarenheter upplevs vara frigörande: I en kritisk kulturanalys skulle musiken likväl kunna förstås som djupt konservativ genom att den istället för att inspirera till reflektion och förändring snarast befämjar en liturgisk konsumtion efter de nuvarande spelreglerna på gudstjänstmusikens marknad.³

Man kan på goda grunder man ifrågasätta hur musiken i HBF 2012 relaterar till en evangelisk-luthersk syn på befrielse. Det musikaliska arvet från Martin Luther går snarast på avgörande punkter rakt emot tendensen i förslaget. Hans storhet vad gäller synen på kyrkans musik ligger förmodligen i en dynamisk helhet av teologiska och musikfilosofiska ståndpunkter, höga kvalitetsanspråk men också en pragmatisk flexibilitet för musikens pedagogiska, känslomässiga och andliga dimensioner. För Luther var det självklart att musiken primärt är Guds gåva till människan, att dess språk tillhör det gemensamma kyrkans språk som individer får växa in i och genom vilket deras egen tro och frihet gestaltas. Han tröttnar aldrig att i hätska ordalag bemöta vad han kallar

"en egen avgränsad blandgenre som är både inkluderande och exkluderande"

förblir en behjärtansvärd men oklar intention. Ser man till förklaringsvolymens beskrivning av de grupper och organisationer som fått representera folkets synpunkter går det inte finna exempel på att utredningen direkt sökt samråd med någon gruppering utanför Svenska kyrkans egen organisation. Det framstår därmed alltmer troligt att "Mrs Murphy" är en kvinna som med stor sannolikhet själv arbetar i kyrkan, har en ledande position som förtroendevald eller kanske är aktiv i Svenska kyrkans unga. Därigenom kan man anta att språket skulle kunna fungera inkluderande för den som redan är aktiv i församlinglivet men en sund skepsis är på plats om idén om folkspråk här är tänkt att öppna gudstjänstens tilltal för andra grupper. Vid första anblick är det självklart att vända sig till de rörelser som finns aktiva i kyrkan men det väcker också den principiella frågan om gudstjänstens musik bör präglas av en särskiljande identitet. HB 86 stod i arvet av 1900-talets ny-sakliga estetik där kyrkans musik aktivt sökte manifesteras en annan verklighet än vardagens, något som skulle

(om de är korrekta) snarast indikerar influenser från hundraåriga traditioner än några direkt nya genrer. Det bör kunna konstateras att folkligheten och förnyelsen, förmodligen på goda grunder, inte innebär något försök att översätta dagens topplistor till gudstjänstmusik.

Blandgenre

Snarast kan musikalisk gudstjänstförnyelse i nutiden ofta beskrivas som en egen avgränsad blandgenre som är både inkluderande och exkluderande. De nykomponerade serierna i HBF 2012 förblir inom en kyrkligt avgränsad tradition där inspiration från en sorts nyromantisk harmonik, "afro"-rytmer, samt ackordföljder och vändningar från traditionell koralstil kombineras på olika sätt. Serie C är det tydligaste exemplet på det som kan kallas en modern global industri av gudstjänstsånger. Serien blandar ortodox musik och en form av anglosaxiskt-reformert musikideal till en helhet som kan tolkas som en långtgående bekräftelse av den moderna människans strävan mot subjektiv självständighet och individuell

”svärmarnas” syn på musik, d.v.s. en funktionalisering och trångsynthet som avskiljer gudstjänstens musik från skapelsen och därmed även från samhällets musik.

Förklaringsvolymen har i sina ”ekumeniska överväganden” lånat in begrepp från internationell eku- menik för att belysa gudstjänstens komplexa samspel med samhället och dess kultur. Orden *transkulturell*, *kontextuell*, *motkulturell* och *interkulturell* ska beskriva hur gudstjänsten samtidigt står över, ingår i, trotsar och förenar samtidens kultur(er). Det stora problemet med HBF 2012 och dess musik är svårigheten att inse hur dessa tankar på ett konkret sätt har fått präglat arbetet, vilka analyser av samtidens kultur (och dess musik) som utredningen skulle ha gjort och på vilket sätt förslaget där- efter har kunnat göra välgrundade övervägningar vid t.ex. urvalet av musik. Det må vara en sak att enskil- da församlingar ofta närmast gissar vilken musik som kan vara menings- bärande för ”Mrs Murphy” och på det sättet i någon mening försöker räcka musik på ”folkspråket”. Att Svenska kyrkan på nationell nivå i detta handboksförslag framstår som ogrundad och bitvis aningslös är ett indicium på en svag förankring i det samhälleliga kulturlivet och dess konstnärliga reflektion över vilka texter och vilken musik som idag kan uttrycka och tolka samtiden. Avsaknaden av en dialog med före- trädare utanför kyrkan riskerar att leda till alltmer stelnade uttryckssätt och en allt grundare reflektion kring gudstjänstens mening inom ramen för samtidskulturen. Inom musikens område finns sedan decennier ett stort nyväckt intresse för den kristna traditionens former, andlighet och även teologiska former. Att etable- ra processer av kreativt samarbete och reflektion kring hur en nutida och relevant kristen gudstjänst- sång kan se ut, och hur den kan tolka sin samtid, hade varit en enkel sak om Svenska kyrkan i sin egen organisa- tion haft fungerande former för att bearbeta sin egen roll som det svens-

ka samhällets enskilt största aktör inom musiklivet.

Förminskar mångsidigheten

Den hållning som präglar HBF 2012 riskerar i förlängningen att förmin- ska kyrkomusikens mångsidiga möjligheter att vitalisera och tjäna gudstjänsten. Serie C och D (samt möjligen även serie B beroende på hur den tolkas) kan ses som vår tids

motsvarighet till väckelsens traditio- nella sånger. De är avgjort folkliga genom att uttrycka vissa typer av specifikt religiösa känslor men ris- kerar att utestänga dem som både inom och utom kyrkan inte känner sig hemma i den typ av andliga för- nyelseideal som de bär med sig. Vid sidan av dessa erbjuder HBF 2012 enbart serie E och dess välkända och beprövade sånger av bl.a. Per Har- ling; sånger som i många församling- ar inte utgör en naturlig musik för högmässan. Därmed kommer inte så få församlingar i praktiken ännu få förlita sig till serie A och därmed egentligen inte få någon musikalisk förnyelse att tala om med en hand- bok i stil med HBF 2012. I slutänden är det ett tämligen smalt förslag som nu har prövats i församlingarna och det är mycket tveksamt hur mycket det bidrar till vare sig befrielse, kreati- vitet eller nytänkande försök att idag tolka kristendom. Kan det då, i stora drag, antas som ny kyrkohandbok? Det beror helt på hur man värderar dess ställning. Som helhet måste ut- redningen sägas ha gått bortom sina direktiv och skapat ett handboksför- slag som delvis minskar den histo- riska mångfalden och delvis förskju- ter Svenska kyrkans uppfattning om vad som utgör en luthersk liturgisk musik. Gudstjänstens musik riskerar

de facto att i många församlingar kvarstå vid resultaten av 1970-talets välgjorda men allt mindre aktuella förarbeten till HB 86.

I ärlighetens namn syftar inte HBF 2012 i första hand till ökad mångfald utan uttrycker framför allt biskops- mötetets vilja att föreskriva en natio- nell enhet som gått förlorad genom de senaste decenniernas lokala mång- fald. Frågan är hur mycket denna

”att föreskriva en nationell enhet som gått förlorad genom de senaste decenniernas lokala mångfald”

önskan ska prioriteras och i vilken utsträckning HBF 2012 bidrar med nödvändigt främjande och förnyelse av framtidens gudstjänstliv. Om inte domkapitlen med polisiära meto- der vill minska dagens musikaliska mångfald riskerar den att bli ett slag i luften. Oavsett detta förslag borde nationell nivå i Luthers efterföljd göra en substantiell kraftsamling och under- stödja gudstjänstlivets förnyelse genom att våga glänta på kyrkporten och i ett brett och kreativt samråd med välmeriterade teologer, text- författare och tonsättare, inom och utom kyrkan, utforska vad som är dagsaktuell luthersk gudstjänst- sång.

JONAS LUNDBLAD

Organist, doktorand i systematisk teologi

JOHAN-MAGNUS SJÖBERG

Kyrkomusiker, tonsättare

Noter

1 Läronämndens yttrande 2013:1y över motion 2013:87 av Sten Johansson.

2 I Hymnologi: Nordisk tidskrift, 2013: 3-4, har musikvetaren Mattias Lundberg publi- cerat en detaljerad (och kritisk) analys av Serie A.

3 En svensk teologisk analys av förhållan- det mellan konsumtion och nutida guds- tjänstmusik finns i Sune Fahlgrens bidrag till *Årsbok för Svenskt Gudstjänstliv 2013*.

★ Även publicerad på hemsidan